

Egedi Barbara (1977) egyiptológus, nyelvész, az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
Meriré a túlvilágon. A Vandier-papirusz (2009/3–4).

A Szépművészeti Múzeum újrarendezett egyiptomi kiállítása

Egedi Barbara

2013. december 12-én ünnepélyes keretek között újra megnyílt a Szépművészeti Múzeum egyiptomi kiállítása. Az *Ókor* szerkesztősége fontosnak látta, hogy megemlékezzen erről az örövendetes eseményről, és egyúttal felkértek az új tárlat kritikai bemutatására is. Ebben a feladatban komoly segítséget nyújtott Liptay Éva, a Szépművészeti Múzeum Egyiptomi Gyűjteményének osztályvezetője és a kiállítás kurátora, akivel beszélgettem az átrendezés koncepciójáról, a háttér munkálatokról, és aki az újonnan kialakított látványraktárba is bevezetett.

Az állandó kiállítás története sok évtizedes múlttal dicsekedhet. 1939-ben nyílt meg az első tárlat, ezt követően lényeges változást az 1972-es átrendezés és bővítés jelentett. 2009-ben, a múzeumban tervezett átalakítások miatt a kiállítást lebontották, amely most, hosszú előkészületek és egészen új koncepció mentén, nagyobb területen és lendületes, új látványtervvel épülhetett újjá. Majd félezer műtárgyat tekinthetünk meg az új tárlaton, a kiállítás történetében először tematikus egységekbe rendezve. A történetiség fontos, de talán nem elengedhetetlen szempont, hiszen az évszámok, dinasztiák, korszakok súlyos adathalmaza könnyen elnyomhatja a tárgyi kultúra és az ókori egyiptomi világszemlélet megértésének egyéb fontos aspektusait. A történeti fejlődés hangsúlyozása nélkül is éppen elég új fogalommal, tárgytípussal, vallási elképzeléssel kell megismerkednie a témakörben még járatlan látogatóknak, így a kiállítás újrarendezésekor érvényesített fontos szemléletváltás tagadhatatlanul azt a célt szolgálja, hogy a látogatók minél teljesebb képet kapjanak egy ókori kultúra jellegzetes vonásairól.

1. kép. Az emberek világának kiállítótere (Józsa Dénes felvétele)

2. kép. Sztéléket bemutató vitrin (a szerző felvétele)

A modern, letisztult és mégis rendkívül izgalmas módon kialakított kiállítótér megtervezése és a látványterv kivitelezése a nagy gyakorlattal és tapasztalattal rendelkező Narmer Építészeti Stúdió érdeme. A bemutatott anyag mennyisége, illetve a tárgyakon keresztül megjeleníteni kívánt tartalom komplexitása ellenére a vitrinek és a falon megjelenő szövegek és rajzok együttese nem hat nyomasztóan a belépőre. Az anyag gazdagságát és sokszínűségét a szellőség megtartásával sikerült prezentálni, és ebben felbecsülhetetlen szerepe van a kiállítási design ötletes megoldásainak, a világítástechnika, a színek és tükröződések mesteri alkalmazásának és kihasználásának.

Három terem, három szín, három témakör: az emberek, az istenek és a halottak világa. A bejárat egy üdítően zöld falakkal és világos, szellős elrendezéssel rendelkező terembe nyílik, ez az emberek világa (1. kép). Bár sejtethünk egy logikus követési irányt – előrefelé az istenek kereszttermébe, majd onnan az első kiállítótérrel párhuzamos, hosszanti halottak termén át haladva vissza a bejáratig –, a számos átjárónak köszönhetően a látogató szabadon kóborolhat a három egység között, és akár rögtön lefordulhat balra, a koporsók irányába, ha a rejtelmesebb hangulatú, vörös terem vonzásába kerül. De a zöld falak között ízlésesen és áttekinthetően elrendezett tárlók, nem melleleg a kiállítás számos csúcscarabjával, a többséget valószínűleg az első teremben tartják. A termek közötti könnyű átjárhatóság mindenesetre remekül tükrözi a kiállítás rendezőinek azon szándékát, hogy érzékeltessék a három szféra, az emberek, az istenek és a halottak világa közötti szoros kapcsolatot és folyamatos kommunikációt, ami az ókori

egyiptomiak világszemléletében és vallásgyakorlatában is lép-ten-nyomon tetten érhető.

Belépéskor azonnal megtorpanásra késztet a teremtés témakörét bemutató tárló, amely egyfajta rekesztőfalként tornyosul a bejáratral szemben, elzárva az első terem látványát a látogató elől, és ezáltal falak nélkül is egyfajta előszobát kanyarítva ki a hosszúkás teremből. A jobb és bal oldali sarokban két speciális tárló kapott helyet: az egyik Rátonyi János Dávid faszobrász-restaurátor egy munkáját mutatja be, és egyben a fiatalon elhunyt kollégának állít emléket. Ahogy Liptay Éva elmagyarázta, ennek a „mobil vitrinek” a tartalma időről időre cserélődik majd, és mindig egy olyan műtárgy bemutatását célozza, amelynek restaurálása vagy vizsgálata új tudományos eredményeket hozott napvilágra.¹ A másik sarokban álló vitrin a thébai nekropoliszban folyó magyar ásatások anyagából, pontosabban a TT32-es számú sír leleteiből mutat be egy 11 darabból álló válogatást. Az anyagot Schreiber Gábor, az ELTE Egyiptológia Tanszékének munkatársa válogatta össze Ptolemaiosz-kori temetkezési mellékletekből. A vitrin melletti leírás viszonylag részletesen tárgyalja a monumentális Dzsehutimesz-sír szerkezetét, eredeti építészeti kialakítását, de sajnos sem fotó, sem rekonstrukciós rajz nem illusztrálja a leírtakat. Nyilván nem lehet cél egy több évtizedes feltárás folyamatának, állomásainak és eredményeinek bemutatása egy-két négyzetméteren, más-részről azonban kevés dolog ragadná meg úgy a laikus látogató fantáziáját, mint néhány jól beállított ásatási fénykép vagy egy számítógépes rekonstrukció.

Nagyon eredeti megoldás a jobb oldali teremfalra festett Egyiptom-térkép a padlóra is „lefolyó” Nílussal, amely egy-részt alapvető földrajzi információkat vezet be, másrészt figyelmünket a zöld terem felé tereli, az emberek világába irányít. A terem középső tengelyében a gyűjtemény olyan fontos és kiemelkedő darabjai kaptak helyet, mint Sesonk trónörökös naofor szobra, vagy a híres újbírodalmi mésző férfinő. Kiváló megvilágításukból és optimális elhelyezésükből fakadóan ezek körbejárhatók és minden részletükben alaposan megvizsgálhatók.

Egy gyűjtemény hangsúlypontjait nyilvánvalóan meghatározza a benne összegyűjtött tárgyak természete, így nem lehet komoly hiányosságként felróni, hogy a királyi intézmény szerepének bemutatása messze nem kap olyan hangsúlyos szerepet, mint ahogy azt bármely egyiptológiai kézikönyv fel-lapozása eredményezné. A „Királynevek és királyi jelvények” elnevezésű tárló meglehetősen sötét, és elhelyezkedéséből fakadóan, illetve nyilván a körülötte lévő látványos darabok miatt is, könnyen elkerüli a látogató figyelmét. Annál szembetűnőbb (és tagadhatatlanul hatásos) a középbirodalmi királyfej új kiállítása, a tárgy melletti falon ugyanis egy látványos rekonstrukciós rajz szemlélteti, milyen jellegű szobor töredékét képezi ez a darab. Szintén remek megoldás, hogy itt kapott helyet a falra festve az ókori Egyiptom kronológiáját bemutató, dinasztiákra bontott óriási táblázat, amely egyrészt bevezeti a főbb korszakok elnevezéseit, másrészt előrevetíti az egyiptomiak uralkodói periódusokban felfogott történeti szemléletét. A táblázat mellett körülbelül szemmagasságban, elegáns egyszerűséggel jelenik meg egy domborműtöredék I. Szeszósztrisz fáraó királyi névgyűrűbe, ún. kartusba írt uralkodói nevével.

A középen elhelyezkedő nagy- és kisplasztikát, illetve az egyiptomi kerámia típusait és formavilágát bemutató edé-

nyeket tartalmazó vitrinek kitűnő elrendezésük ellenére sem nyomják el a fal menti tárlókat, amelyek rendezett tematikus blokkokban követik egymást. Bal oldalon a születés, a bajelhárító mágia, a testápolás és szépítkezés kapott bővebb bemutatást és kifejtést. A fontosabb darabok kiemelése ismét példaértékű mind kiállítás-technikai szempontból, mind pedig az olyan megoldásokat tekintve, amelyek egy-egy műtárgy nehezen vagy nem látható részeit teszik láthatóvá és befogadhatóvá. Például a gyűjtemény egyik viszonylag új darabját, egy középbirodalmi vízilóagyarból készült apotropaikus (bajelhárító) eszközt, ún. varázsbotot, precíz magyarázó rajz is kíséri, melynek segítségével az ábrázolások sokkal könnyebben ki-vehetők.² Egy későkori, Ízisz istennőt ábrázoló gyógyítószobor és egy újbirodalmi, hátrakötözött kezű varázsszobrocska mellett pedig fotókat láthatunk a tárgyak hátoldaláról is, ami esetükben szintén megtekintésre érdemes.

A terem jobb oldalán, a dinasztiatáblázatot magunk mögött hagyva, az egyiptomi írást és írásfajtákat bemutató tematikus blokk következik. A kísérszöveg tömör, pontos és informatív. Mivel a tárgyak aprók, és az írásjeleket aligha lehet kibogarászni, rendkívül ötletes és stílusos megoldással két osztrakont plakáton nagyítottak ki a vitrinek mellett. Az egyik kinagyított képen egy újbirodalmi borosedény töredékét láthatjuk hieratikus felirattal, és a fotót a felirat modern fordítása egészíti ki. A másik, szintén újbirodalmi hieratikus osztrakon az *Egy férfi intelme fiához* című tanítás egy részletét tartalmazza. Igen örvendetes, hogy ezzel a töredékkel kapcsolatban rövid összefoglalót is olvashatunk az egyiptomi szépirodalom egyik legrégebb és legnépszerűbb műfajáról, az intelemirolomról.

Természetesen a kinagyított tárgyak eredetijét is megtekinthetjük a szomszédos vitrinben, démotikus és kopt feliratok társaságában. A sírkúpokon, pecsétlőkön és egyéb kisebb tárgyakon található hieroglif jeleket és feliratokat külön tárlóban helyezték el, így elkülönítve őket a kurzívabb írástípusoktól. Egy további vitrin az egyiptomi írnokmesterséggel kapcsolatos tárgyak egy csoportját mutatja be, amelyek közül érdemes kiemelni az összehajtott formában kiállított, jól látható írást tartalmazó papirusztekercset eredeti zsinórjával és agyagpecséteivel.

A terem végében jól áttekinthető, kétoldalú vitrin mutatja be az áldozati és halotti sztéléket (2. kép). A megvilágítás és elrendezés itt is kiváló, nemcsak esztétikai, de praktikus értelemben is: a képek és feliratok igazán kényelmesen tanulmányozhatók. A sztélék funkcionális sokféleségét egy kísérszöveg magyarázza el, bár ez az összefoglaló leírás kevés segítséget nyújt egy ilyen jellegű tárgy és a rajta lévő ábrázolások, szövegek megértéséhez. Úgy tapasztaltam, hogy a látogatók nagy érdeklődéssel állnak meg e tárgycsoport előtt, de többnyire csak találgatnak, mit hogyan kell érteniük, és a falon lévő leírást sem mindig veszik észre. Ez a szekció tehát tipikusan olyan pont, ahol érezkelni véltem a kiállítás rendezőinek dilemmáját, miszerint választaniuk kell a zsúfoltság kockázata és az információk leegyszerűsítése között.

Itt érdemes rátérni a tárgyakhoz tartozó magyarázó szövegek típusainak bemutatására, ezek ugyanis több szinten jelentkeznek, mind a magyarázat, mind a megjelenítés szempontjából. A szövegek minden esetben kétnyelvűek, pontosak és informatívak. Az egyes termek elején, feltűnő helyen olvashat-

3. kép. Az istenek világának kiállítótere (Józsa Dénes felvétele)

juk a terem egészéhez tartozó általános leírást. Az egyes tárgycsoportoknál további részletesebb, tematikus ismertető szövegeket olvashatunk hol a falon, hol a vitrin belsejébe helyezve. Természetesen minden egyes tárgyhoz tartozik rövid tárgyelírat a legfontosabb információk feltüntetésével, továbbá a kiállítás rendezői szerint kiemelésre méltó műtárgyakhoz kis fiókból vagy függőleges tárolóból kivehető, laminált információs lapok is tartoznak. Ez utóbbiak nyilván csak a türelmesebb, elmélyültebb tudást kereső látogatók érdeklődésére tarthatnak számot, de pontosan ezért rendkívül szerencsés megoldás: ezek az információs lapok nem toladódnak, a térélményt nem rontják el, mégis rengeteg fontos kiegészítő információval szolgálnak. (Igény szerint a körük akár bővíthet is a jövőben, a jelenlegi kiállításkép bármilyen megbolygatása nélkül.)

A második termet, az istenek termének falait, elegáns kékre festették, ami határozott ünnepélyességet kölcsönöz ennek a térnek (3. kép). Rögtön az átjárótól jobbra a sztélék sorát folytatja a III. Thotmesz uralkodása alatt működő Noferhaut sztéléje. A sztéléhez tartozó információs lap aprólékosan elmagyarázza az ábrázolt jelenet részleteit, és a kő alsó felében olvasható, Amont dicsőítő himnusz fordítását is tartalmazza. A Noferhaut-sztélé impozáns kiállítása és értelmezése mellett még egy érdekes és tetszetős megoldást emelnék ki ebben a teremben: azt a kilenc fülkét tartalmazó hosszanti fülkesort, amelyben az egy-egy isten jellegzetes megjelenési formáját bemutató kispasztikákat helyezték el. Ez a megoldás egyrészt eredeti módon hívja életre az istenszobrokat tartalmazó egyiptomi szentélyfülkéket, naoszok világát, másrészt rászorítja a látogatót – a legjobb értelemben –, hogy közelről vizsgál-

ja meg a műtárgyakat, mivel azok igazán jól csak frontálisan, vagy egészen közel lépve láthatók.

Az istenekről szóló általános leírás feltűnő helyen, a Ptolemaiosz-kori templomból származó sarunai reliefek mellett helyezkedik el, és praktikus tömörséggel foglalja össze, hogyan fogták fel az egyiptomiak az isteni természetet, hogyan csoportosították isteneiket és milyen módon kommunikáltak velük, kiemelve a templom és az áldozat szerepét. A terem kiemelt témáit nyilván itt is meghatározta a gyűjtemény összetétele, ennek megfelelően a rituális eszközök, a sólyom-alakú istenek, és az Ozirisz-kultusz kap bővebb kifejtést és tárgyi megjelenítést. Bár a tárgyak válogatása gazdag és reprezentatív, az egyiptomi istenvilág jobb megértése érdekében érdemes volna a vonatkozó információkat jobban rendszerezni a látogatók számára, például egy illusztrált istenkatalógus formájában. Egy, az átjáró(k) közelében vagy a bevezető fűszöveg alatt elhelyezett információs lap is megfelelne ennek a célnak. Egy ilyen katalógus vagy táblázat nyilván szükségszerű egyszerűsítéseket tartalmazna, de segítségével talán átfogóbb képet lehetne alkotni az egyiptomi panteonról.

Ebből a teremből nyílik az új látványraktár is, amelyet csak különleges alkalmakkor nyitnak meg egyes csoportoknak, és csak a gyűjtemény munkatársainak felügyeletével látogatható. Liptay Éva körbevezetett ebben a helyiségben is, és közben beszámolt létrehozásának körülményeiről. Bár az elrendezés valóban elősegíti az alkalmi vezetéseket, az elsődleges cél a tárgyak átlátható rendszerezése volt, tehát a raktár továbbra is elsősorban szakmai célokat szolgál. A raktári átrendezésből máris profitálnak a folyamatban lévő kutatások. Mindazonáltal a kialakítás alkalmassá teszi a műtárgyraktárt a sokoldalú fel-

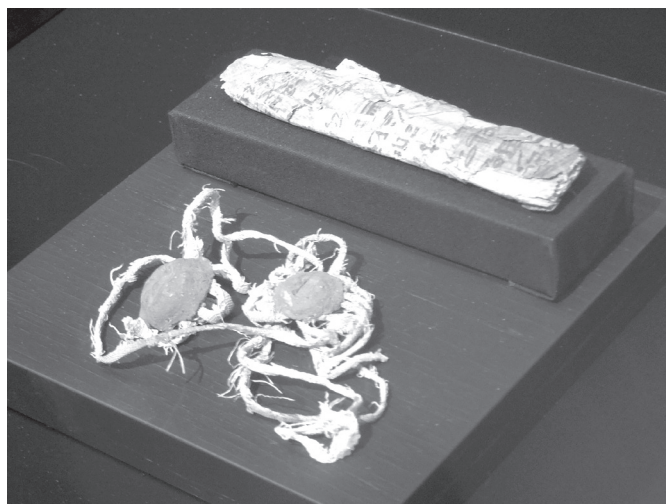
4. kép. A halottak világának kiállítótere (Józsa Dénes felvétele)

használásra; berendezése kutatási, oktatási célokra is tökéletesen alkalmas.

A halottak témáját feldolgozó, harmadik terem falait vörösrre festették, és a megvilágítás, célzottan vagy nem, de sejtelmesnek, bensőségebbnek tűnik (4. kép). A terembe lépve újfent nagyszerű kiállítási megoldást találunk, a bemutatásra szánt két múmiát ugyanis egymástól eltérő módon rendezték el: Hortesznaht múmiáját és koporsóját két külön tárlóban, míg Rer múmiáját koporsójában fekvően tekinthetjük meg. Az utóbbi koporsó alatt elhelyezett tükör a láda alsó részének festett díszítését is láttatni engedi. Mindezeket látványosan egészíti ki a Szépművészeti Múzeum 2011-ben rendezett *Múmiák testközében* című kiállításán korábban már bemutatott arckonstruktó és a múmiákon végzett CT-vizsgálatok eredményei, ráadásul a leírások kiegészültek az azóta is folyó Budapest Múmia Projekt legújabb eredményeivel.

Egyiptológusként különösen nagy érdeklődéssel vártam a találkozást a gyűjtemény legújabb darabjával, azzal az óbirodalmi sírrelief-töredékekkel, amelyről a hivatalos megnyitón és a sajtóanyagban is erősen hangsúlyozták, hogy a gyűjtemény eddigi legnagyobb értékű műtárgybeszerzése. A kiállítási környezet igencsak látványos, mivel a faragott panel körül kialakított stílizált építészeti tér a tárgy eredeti elhelyezkedését is remekül szemlélteti. Az óbirodalmi sír tulajdonosa egy 6. dinasztiai felolvasópap volt, akit Hau névvel azonosít a töredéken található hieroglif szöveg, életrajzi feliratának fordítását pedig a mellékelt információs lapon el is olvashatjuk. Fontos megjegyezni, hogy az Egyiptomi Gyűjtemény munkatársai kutatásaik eredményeképpen azonosítani tudták a töredék feltételezett lelőhelyét. A dél-szakkarai sír tulajdonosának, Haunefennek a felirataiban többször megjelenik a budapesti töredéken kiolvasható „beceneve”, vagyis a rövidített Hau névforma, de egyéb stilisztikai és szöveges párhuzamok is erősítik az azonosítás helyességét. A sírban most is feltárásokat folytat egy francia expedíció, továbbá – ahogy erről Liptay Éva beszámolt – az is kiderült egy publikációból, hogy bizonyos darabok hiányoznak a helyszínről. A két kutatócsoport sikeresen felvette a szakmai kapcsolatot, így a töredék azonosítása mind a sír teljes rekonstrukcióját, mind a múzeumi kutatómunkát előmozdíthatja. Vassil Dobrev (IFAO), a szakkarai sír ásatásának vezetője elfogadta a Múzeum meghívását, és a kiállítás hivatalos megnyitóján előadást is tartott a témában.

A temetkezési szokásokat és túlvilág-elképzeléseket számos kisebb tárgy és tárgycsoport szemlélteti: halotti papiruszok, koporsótöredékek festett jelenetei, gyönyörű múmiadíszek, szívskarabeuszok és amulettek (5. kép). Külön csoportot alkotnak az állatmúmiák, amelyek a látogatóközönség érdeklődését szinte mindig elnyerik, ezért célszerű döntés volt a terem közepén való elhelyezésük. A terem végében található óriási tárlóban az impozánsan elrendezett, függőleges helyzetbe állított, múmia alakú koporsók együttesét részletes leírás kíséri a gamhudi ásatásokról, a leletek ismertetésével. A mindenütt, így ebben a részlegben is remekül érvényesülő esztétikai szempontokon túl nagyszerű megoldásnak találom, hogy a teremben felépített kiosk belsejében két fekvő koporsót helyeztek el egymással szemben, köztük pihenőszékekkel. Ezek a tárgyak kitűnően példázzák két korszak jellegzetes koporsótípusát, és így jól összevethetők a láda formájú és az antropoid típus, illetve a festett dekoráció különbségei. Az ilyen egyér-

5. kép. Papirusztekercs zsinórral és pecsétekkel. Harmadik Átmeneti Kor (a szerző felvétele)

telmű vizuális kontrasztok feltehetően mélyebb nyomot hagynak a közönségben, mint a hosszú leírások. (Megjegyzendő, hogy a koporsók szimbolikáját, felépítését leíró, amúgy kitűnő kísérőszöveg a szarkofágok palotahomlokzat motívumát emeli ki, amelyet azonban a kiállításon egyetlen tárgy sem illusztrál.) Tematikus kiemelését kap még a teremben az egyiptomi

6. kép. Kutyát tartó törpe mésző szobrocskája. Középbírodalom (a szerző felvétele)

7. kép. Ösbüsz. Újbirodalom, 19. dinasztia (a szerző felvétele)

sírépítmény egyik legfontosabb kultikus eleme, az áljtó, az állatkultuszok, a mumifikálás során eltávolított belső szervek tárolására szolgáló kanopuszedények és az elhunyt túlvilági munkáját elvégző usébtí szobrocskák.

Számos olyan kisebb darabot is bemutat az újrendezett kiállítás, amelyek korábban nem voltak láthatók, például egy kutyát tartó törpe mészke szobrocskáját a Középbírodalomból (6. kép). A sztélék között egy meglehetősen ritka tárgytípust is felfedezhetünk, egy ún. ösbüszöt (7. kép). A túlvilági vezetők körét bővítik a Ptolemaiosz-kori múmiapólyák, amelyek a *Halottak könyvéből* tartalmaznak részleteket; érdekességük

persze inkább a mondásokhoz tartozó vignetták (képjelenetek) lendületes, ámde vázlatosnak ható rajzaiban rejlik.

Az egyiptomi kiállítás előtti előcsarnokban egy különleges tárlót tekinthetünk meg, amely ókori keleti tárgyak tematikus csoportjait mutatja be. A műtárgyak az Egyiptomi és az Antik Gyűjteményből, a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárából, az ELTE Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszéke gyűjteményéből, illetve egy magángyűjtőtől származnak. Az összeállítást Niederreiter Zoltán assziriológus tervezte és készítette elő. A válogatás értelemszerűen épp csak ízelítőt nyújt egyes területek és kultúrák jellegzetes darabjaiból, de nagy örömmel tapasztaltam, hogy a tárlót kiegészítendő, egy részletes, képekkel illusztrált leírás jelenik meg az ékírás rendszeréről. Saját megfigyelésből kiindulva, miszerint az egyiptológiai képzettséggel nem rendelkező ismerőseim leginkább a hieroglif írás „rejtelseire” kíváncsiak, és a közös múzeumi látogatások során elsősorban egyes nevek, szócsoportok kiolvasását követelik tőlem, érdemes lenne elgondolkozni egy hasonló magyarázó panel felállításáról, amely az egyiptomi írás alapelveit, az írásjelek kombinációs szabályait magyarázza el néhány egyszerű példa segítségével.

Az új kiállítás külső megjelenése, pazar látványterve nemzetközi színvonalú, és csak felsőfokú jelzőkkel írható le. Az ókori egyiptomi kultúrára vonatkozó háttértudást és ismereteket összegző szövegek és tematikus leírások rendkívül informatívak, és tömör megfogalmazásuk ellenére is jól követhetők. A rengeteg szöveges információ megértése és a tárgyak vizuális befogadása közötti kapcsolatteremtés azonban igen nagy koncentrációt igényel a látogatótól, így továbbra is fontos szerep hárul a szakmai tárlatvezetésekre és a múzeumpedagógiára. A kiállítás megtekintésekor természetesen igénybe vehetők a legújabb technikai eszközök is: *audio guide* (több nyelven, gyermekek számára készült változatban is), illetve okostelefonra ingyenesen letölthető alkalmazás segíti az eligazodást. Minthogy az ókori egyiptomi kultúrát bemutató állandó kiállítás nemcsak az iskolai és egyetemi képzést egészíti ki szinte kötelező jelleggel, hanem tagadhatatlanul a múzeumlátogató nagyközönség egyik időtálló kedvence, kollégáimmal biztosan nem maradunk egyedül az újrainyitás felett érzett örömmünkben. A megújított koncepció és a modern szemléletű újrendezés pedig nemcsak a régi látogatókat csábítja majd vissza a múzeumba, hanem bizonyosan az érdeklődők egy teljesen új táborának figyelmét fogja Egyiptom és általában az ókori kultúrák felé fordítani.

Jegyzetek

1 Ez a kezdeményezés tökéletes párhuzamot mutat az Antik Gyűjtemény néhány éve elindított, „Az évszak műtárgya” című kamarakiállítás-sorozatával, amelyről az *Ókor* folyóirat is rendszeresen tudósít.

2 A varázsbottal korábban az *Ókorban* Kóthay Katalin Anna írásában találkozhattunk: „Mágikus-rituális eszközök az egyiptomi késő középbírodalmi régészeti leletanyagban: egy tárgycsoport külső és belső határai” (2013/1, 12–21).